

BP ANDRZEJ F. DZIUBA

DOI: 10.56898/st.12301

DYNAMIKA DARÓW DUCHA ŚWIĘTEGO

Treść: Wstęp; 1. Nadprzyrodzone dary Ducha; 2. Dar mądrości; 3. Dar rozumu; 4. Dar rady; 5. Dar męstwa; 6. Dar umiejętności; 7. Dar pobożności; 8. Dar bojaźni Bożej; Zakończenie.

Wstęp

Chrześcijańskie życie moralne wyrasta z nadprzyrodzonego daru „nowego życia w Chrystusie”, którego sprawcą jest Duch Święty, jest zawsze odczytywany jako Duch Chrystusa, dopełniający Jego paschalne dzieło zbawienia i uświęcenia. Życie z Chrystusem i w Chrystusie jest także życiem w Duchu Świętym, a kto jest prawdziwie złączony z Chrystusem, wkracza również w sferę działania Ducha Świętego. Rys pneumatologiczny życia chrześcijańskiego jest szczególnie wyraźnie podkreślony w prawdzie darów Ducha Świętego, których tradycja wskazuje siedem. Warto nad nimi jeszcze raz się pochylić w refleksji teologicznej, w celu lepszego rozeznania tego wymiaru życia ochrzczonych w imię Trójcy Świętej¹. To dotykanie niezwykłego znamienia Kościoła, pielgrzymującego Ludu Bożego Nowego Przymierza.

1. Nadprzyrodzone dary Ducha

Uroczyście Ześłania Ducha Świętego jest okazją, żeby pogłębić wiedzę na temat Jego darów (por. Dz 2, 1-13). W ten sposób Chrystus realizuje

---

Bp Andrzej F. Dziuba – prof. dr hab., biskup diecezjalny łowicki, profesor nauk teologicznych, kierownik Katedry Historii Teologii Moralnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Przewodniczący Rady Naukowej Konferencji Episkopatu Polski, członek Zespołu ds. Kontaktów z Konferencją Episkopatu Francji, członek Kościelnej Komisji Konkordatowej, przewodniczący Zespołu ds. Szkolnictwa Wyższego, przewodniczący Zespołu ds. Stypendiów Naukowych i Językowych, delegat Konferencji Episkopatu Polski na Międzynarodowe Kongresy Eucharystyczne. Naczelnny kapelan Związku Polskich Kawalerów Maltańskich.

¹ Por. KKKK 1, 144.

obietnice dane apostołom (por. J 7, 38-39; 14, 15-17. 26; 15, 26-27)². Ześlanie Ducha Świętego stanowi jakby zrodzenie i zarazem konsekrację Kościoła, otwierając drogę ewangelizacji (por. Dz 1, 8; 2, 32; 10, 42-44). W ten sposób dzieło zbawcze, które Chrystus przyszedł wypełnić, zostało dopełnione dzięki działaniu Ducha Świętego wylanego w dniu Pięćdziesiątnicy³.

Doświadczenie Pięćdziesiątnicy stanowi widzialny owoc Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa, gdyż gromadzi w jedno rozproszone dzieci Boże, a więc i za pogan (por. J 11, 52), a jednocześnie jest wzorem dla przyszłej misji Kościoła, który ma być otwarty na wszystkich ludzi, niezależnie od ich kulturowego pochodzenia (por. Mt 28, 16-20; Mk 16, 15-18). Tym, który realizuje i uwidacznia to powszechne oddziaływanie Ewangelii, jest Duch Święty. Od tego dnia Duch Święty w szczególny sposób działa w świecie i spełnia swą funkcję Uświęciciela. W dniu tym rozpoczął się kolejny etap realizacji Nowego Przymierza i kończy się Pascha⁴.

Mówi o nich Księga Izajasza: „I wyrosnie różdżka z pnia Jessego, wypuści się odrośl z jego korzenia. I spocznie na niej Duch Pański, duch mądrości i rozumu, duch rady i męstwa, duch wiedzy i bojaźni Pańskiej” (Iz 11, 1-3)⁵. Czasy opisywane przez Izajasza rozpoczęły się wraz z narodzinami Jezusa Chrystusa. Duch Święty towarzyszy bowiem Jego narodzinom (por. Mt 1, 18-20) i całej działalności (por. Łk 3, 21-22; 23, 46), a po Jego odejściu został posłany Jego uczniom (por. J 16, 7-15), aby prowadzić ich do pełnego poznania Boga i rozkwitu w nich życia Bożego (por. J 20, 21; Ef 1, 17-18; 1 J 2, 27)⁶. Zatem mowa tu o duchowych darach przyszłego Me-

² Por. G. Segalla, *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, Brescia 1989, s. 46-67; G. Angelini, *Teologia morale fondamentale. Tradizione, Scrittura e teoria*, Milano 1999, s. 494-511.

³ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005, nr 7, 19; KKKK 149; A. F. Dziuba, *El Espíritu Santo como don del Señor Glorificado*, w: *El Espíritu Santo y las Iglesias*. XIX Simposio Internacional de Teología de la Universidad e Navarra (Pamplona, 22-24 de abril de 1998), ed. P. Rodríguez, R. Pellitero, J. L. Gutiérrez, J. Enériz, Pamplona 1999, s. 157-170.

⁴ Por. Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, Città del Vaticano 2013, nr 19, 113, 120; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Città del Vaticano 2019, nr 125; P. Ricœur, *Una obbedienza che ama*, w: A. LaCocque, P. Ricœur, *Come pensa la Bibbia*, Brescia 2002, s. 127-132.

⁵ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993, nr 108; J. Galot, *l'Esprit Saint, personne de communion*, Saint-Maure 1997 s. 82-85; Y. Congar, *Wierzę w Ducha Świętego*, t. II, Warszawa 1995, s. 162-167. Izajaszowy obraz to poetycki opis obfitości Bożych błogosławieństw dla króla mesjańskiego. Później obraz tych siedmiu darów zaczęto uważać za łaski dane chrześcijanom przez oddziaływanie Ducha Świętego.

⁶ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 25; Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, Città del Vaticano 1995, nr 38; Franciszek, *Encyklika „Evangelii*

szasza. To On właśnie, Jezus Chrystus, jako Bóg-Człowiek, posiada te dary w stopniu doskonałym.

Dary Ducha udzielane są nie tylko w sakramentach chrztu. Dzieckiem Bożym staje się chrześcijanin jako „zrodzony z Boga” (por. 1 J 3, 9; J 1, 13); mocą tego pochodzenia otrzymuje on dar „namaszczenia” Duchem (por. 1 J 3, 1)⁷. W darze chrztu w sposób doskonały, za sprawą Ducha Świętego przekształcającego wiernych od wewnątrz, zamieszkuje Bóg (por. Ef 2, 22). Piotr w swej katechezie mówi o darowaniu grzechów, a z drugiej strony o otrzymaniu darów Ducha Świętego, który zamieszkuje w duszy ochrzczonego i dokonuje uświęcenia. Dzięki temu ochrzczeni mogą wzrastać w wierze i odważnie ją wyzwać (por. Dz 2, 37-40)⁸. Wszystkie sakramenty są znakami wiary i miłości, a jednocześnie do tej wiary i miłości wzywają⁹.

Dary Ducha Świętego udzielane są w sakramencie bierzmowania, „specjalne wylanie Ducha Świętego, jak to, które zostało udzielone w dniu Pięćdziesiątnicy”¹⁰. Odwołując się do świadectwa Ducha Świętego, apostołowie od początku dają wyraz przekonaniu, że to właśnie On czyni ich świadectwo bardziej wiarygodnym niż dowody z Pisma. Specjalne dary Ducha Świętego utożsamiane są z samym Duchem Świętym (por. Dz 8, 15-17). Włożenie rąk po chrzcie, powodujące zstąpienie Ducha Świętego, który w Efezie objawia się darem języków i prorocstwa, było sakramentem bierzmowania (por. Dz 19, 5-6)¹¹. Odczytywanie sakramentalnego posłannictwa Kościoła wymaga uznania, że to przede wszystkim Chrystus jest „Sakramentem Boga”, czyli znakiem zbawczym posłanym przez Ojca, który poznajemy dzięki działaniu Ducha Świętego¹².

Dary Ducha Świętego zawsze towarzyszą Bożej łasce. Nie dodają czło-

gaudium”, nr 225.

⁷ „Każdy ochrzczony staje się dzieckiem Boga Ojca, Jezus, Syn Boży, staje się jego bratem, a Duch Święty obdarza go swoją miłością” (Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem*”, Città del Vaticano 1986, nr 52); por. Franciszek, *Encyklika „Laudato si*”, Città del Vaticano 2015, nr 100.

⁸ Por. R. Tremblay, *La primauté immédiate de Jésus le Christ sur l'ètre de l'homme apelé e agir moralement dans le monde*, „*Studia moralia*” 22(1985), s. 214-216; E. Bosetti, *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „*Rivista di teologia morale*” 36(2004), s. 235-238; R. Schnackenburg, *Die Johannesbriefe*, Freiburg-Basel-Wien 1984, s. 171-176.

⁹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia*”, Città del Vaticano 2003, nr 9.

¹⁰ KKKK 268.

¹¹ Por. Jan Paweł II, *Bierzmowanie w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej*, w: *Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, Kościół*, Kraków -Ząbki 1999, s. 100-104; B. Testa, *I sacramenti della Chiesa*, Milano 2001, s. 163-166

¹² Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem*”, nr 63-64; KKKK 357.

wiekowi nowych zdolności. Dary te są zadaniami. Odpowiedzią człowieka jest otwartość serca na rozwijanie relacji z Bogiem i chęć doskonalenia się w cnotach. Rozwój cnót dokonuje się dzięki działaniu rozumu i wolnej woli, natomiast dar Ducha są nadprzyrodzone, czyli pozwalają wykroczyć poza to, co pod powiada rozum i do czego zdolna jest wola. „Dary Ducha Świętego są trwałymi dyspozycjami, które czynią człowieka uległym, by szedł za natchnieniem Bożym. Jest ich siedem: mądrość, rozum, rada, męstwo, umiejętność, pobożność i bojaźń Boża”¹³.

2. Dar mądrości

Dar mądrości łączy się w sposób szczególny cnotą miłości (por. 1 J 2, 7-11; 3, 11-18). Dzięki niemu człowiek jest zdolny uznać, że Bóg jest Miłością (por. 1 J 4, 8, 16)¹⁴. „Miłość jest główną energią i główną treścią zbawienia”¹⁵. Ta formuła stanowi niepojęte bogactwo wiedzy o Bogu. W tym stwierdzeniu mieści się wszystko co Bóg uczynił do tej pory i co nadal czyni. Każdy człowiek ma możliwość poznać Boga, ponieważ w każdym jest przynajmniej pragnienie miłości. Im bardziej człowiek pozwala, aby rozwijała się w nim miłość, tym więcej poznaje Boga i widzi ślady Jego działania w całym stworzeniu (por. Mdr 13, 1-9; Rz 1, 19-20; Dz 17, 24-29). Mędrzec to człowiek, który miłuje prawdę i szuka jej, jednocześnie zabiega o „pełne poznanie” woli Boga (por. Kol 1, 9-10)¹⁶. W wolności i radości przyjmuje posłuszeństwo Bożemu prawu (por. Ps 119)¹⁷.

---

¹³ KKKK 389.

¹⁴ Por. Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, Città del Vaticano 2020, nr 61; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 187, 272; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 1, 12, 31; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, Città del Vaticano 2016, nr 316; „Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, Città del Vaticano 2009, nr 2, 6; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002, nr 733; R. Tremblay, *L'innalzamento del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001, s. 68-77; N. Ciola, *Cristologia e Trinità*, Roma 2002, s. 51-55, 97-103; R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio, Contributi per una mora le di tipo filiale*, Roma 1997, s. 135-138.

¹⁵ K. Wojtyła, *Znak, któremu sprzeciwiać się będą*, Poznań-Warszawa 1976, s. 49; por. KKK 1822.

¹⁶ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Città del Vaticano 1998, nr 16; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 48; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 12.

¹⁷ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 52; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 96; P. Beauchamp, *All'inizio, Dio parla*, Roma 1992, s. 221-225; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, Roma 2022, s. 78-79, 99-101, 115-116; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, Brescia 1985, s. 217-228.

Nie jest to definicja filozoficzna, lecz historiozobawcza. Rozum ludzki nie jest w stanie dojść do tego stwierdzenia o własnych siłach, opierając się jedynie na swoim ograniczonym poznaniu rzeczywistości. Jest w stanie powiedzieć o Bogu, że jest Absolutem, Celem, Podstawą Rzeczywistości, Stwórcą, Najwyższą Myślą, ale Bóg jako Miłość jest sam w sobie Objawieniem (por. Mt 11, 17). Chodzi tutaj o istotę miłości, którą należy upatrywać w Bogu, najwyższym jej źródle. Zadaniem mądrości jest czynienie bardziej ludzkimi rzecz nowych, jakie człowiek odkrywa¹⁸.

Mądrość o Bogu oznacza praktyczne i pełne doznawanie Go; miłość spełnia rolę łącznika między człowiekiem a Bogiem i pozwala trwać człowiekowi w ustawicznym i pełnym zjednoczeniu z Nim. Bez miłości Boga nie może być mowy o autentycznej miłości bliźniego ani zachowywaniu przykazań (por. 1 J 2, 3-5)¹⁹. Zrodzony z Boga (por. 1 J 3,9) i uczestniczący w życiu Bożym chrześcijanin staje się zdolny do poznawania i miłowania na miarę Bożą. Takie poznanie zapewnia życie wieczne (por. J 17, 3; 20, 21; 1 J 5, 20).

Stwierdzenie, iż „Bóg jest miłością” (por. 1 J 4, 8. 16) chce wyrazić istotę Boga, a raczej jeden z jej zasadniczych aspektów (por. J 4, 24; 1 J 1, 5). Nie ma to być spekulatywne poznanie Boga, ale owoc kontemplacji działania Boga w historii, a zwłaszcza w osobie, nauczaniu i działaniu Chrystusa²⁰. Miłość w swym szerokim spektrum, odniesiona do mądrości, oznacza: 1) miłość, którą jest Bóg i która objawia się w zbawczej śmierci Jego Syna; 2) miłość jako dar Ducha Świętego udzielony nam przez Boga; 3) miłość realizowaną przez nas wśród braci²¹.

Bóg sam pozwala się poznać jako Miłość w Jezusie Chrystusie, którego zapowiedź odnajdujemy w starotestamentalnym obrazie Mądrości. Dar Mądrości nie jest zatem żadnym rodzajem wlanej wiedzy, lecz duchowym

¹⁸ Por. KDK 15.

¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 6; S. Passeri, *Imitazione, sequela e vita in Cristo grazie allo Spirito. Tra morale e spiritualità*, w: *La vita nello Spirito*. Quaderni Teologici de Seminario di Brescia, Brescia 2012, s. 215-243.

²⁰ Por. Franciszek, *Encyklika „Evangeliū gaudium”*, nr 5; Franciszek, *Adhortacja apostołska „Amoris laetitia”*, nr 290, 316; Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979, nr 10; Jan Paweł II, *„Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, nr 23; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 2; M. Chiodi, *Amore, dono e giustizia. Teologia e filosofia sulla traccia del pensiero di P. Ricœur*, Milano 2011, s. 79-119, 205-207.

²¹ „Wszelkie zbawcze działanie Boga w świecie dokonuje się zawsze i wszędzie w Duchu Świętym. Jest On <<Bogiem ukrytym>> (por. Iz 45,15), który jako Miłość i Dar <<napęlnia okrąg ziemi>> (por. Mdr 1,7)” (Jan Paweł II, *„Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, nr 54).

przekonaniem o tym, że Bóg, który istnieje, jest Bogiem miłującym człowieka i pragnącym dla niego zbawienia. Chrześcijanin stara się pozyskać wszystkich ludzi dla Chrystusa i unika tego, co może ich zrazić do chrześcijaństwa (por. 1 Kor 10, 33). Zgodnie z wolą Bożą, mamy się troszczyć o zbawienie wszystkich ludzi (por. Mt 28, 16-20). Taka otwartość na bliźnich upodabnia nas do Jezusa Chrystusa (por. 1 Tm 2, 4). Zbawienie łączy się z poznaniem prawdy (por. 1 Tm 4, 3; 2 Tm 2, 25; Tt 1, 1); i jedno, i drugie przeznaczone jest dla wszystkich ludzi (por. 1 Tm 4, 10; Rz 9, 18. 21). To poznanie jednakże pociąga za sobą zaangażowanie całego życia (por. Oz 2, 22; J 8, 32; 2 Tes 2, 12)²².

3. Dar rozumu

Wiara nie jest zbiorem tajemniczych reguł, prawd i definicji zrozumiałych dla wąskiego grona osób. Tak pojmowana byłaby czymś pięknym i wzniosłym, ale nierealnym. Jest ona osobowym przyłgnięciem całego człowieka do Boga, który się mu objawia²³; nadprzyrodzonym darem Bożym; aktem ludzkim, świadomym i dobrowolnym, który odpowiada godności osoby ludzkiej, dokonującym się z wewnętrzną pomocą Ducha Świętego²⁴.

Wielu chrześcijan daje się też złapać w zasadzkę „tego-nie-da-zrozumieć-trzeba-uwierzyć”, jakby wiary nie można było pogodzić z rozumem. Jan Paweł II w encyklice „Fides et ratio” pisał, że wiara i rozum są dwoma skrzydłami pozwalającymi wnieść się ku prawdzie²⁵. Wynikająca z Pisma świętego i Tradycji wiara ma być przyjęta nie tylko przez serce ufające w działanie Ducha w Kościele, lecz także przez intelekt. Dar od Ducha Świętego „działają zawsze, pośrednio lub bezpośrednio, dla dobra Kościoła, wnosząc – zgodnie ze swym przeznaczeniem – wkład w budowanie, w powiększanie ludzkiego dobra i w zaspokajanie potrzeb świata”²⁶.

²² Por. Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 239; Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007, nr 28; H. U. von Balthasar, *Solo amore e credibile*, Roma 1982, s. 109-113; P. Adnès, *Sequela e imitazione di Cristo nella Scrittura e nella Tradizione*, Roma 1994, s. 101-122; ; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, s. 27-30; B. D. de la Soujeole, *Il Sacramento della comunione. Ecclesiologia fondamentale*, Casale Monferrato 2000, s. 347-397.

²³ Por. KKK 176.

²⁴ Por. KKK 179-180; KKKK 25.

²⁵ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Città del Vaticano 1998, nr 1

²⁶ Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1998, nr 24.

Prawdy wiary są wyzwaniem dla rozumu. Zdają się stać w sprzeczności z prawami natury, dlatego wielu wątpi w nie i buntuje się przeciwko nim. Czy jednak jest możliwe, żeby prawdy objawione stały w sprzeczności z prawami natury, skoro wyszły z tego samego źródła, od Boga Stwórcy, który objawiał się człowiekowi? Stając w obliczu tego tylko pozornego konfliktu, możemy prosić Ducha o dar światła, by prawdy wiary przyjąć nie tylko serem, lecz także intelektem. Duch Święty to „życiodajna zasada Kościoła”²⁷. Dar rozumu to łaska pozwalająca kontemplować złożoność i piękno świata oraz odkrywać w nim działanie Boga (por. Ef 1, 19; Mdr 7, 26), który stwarza i podtrzymuje przy życiu (por. Ps 54, 3-8; 118, 7), ale także obdarza zbawieniem. Chodzi o podporządkowanie „posiadania, panowania i użycia podobieństwu człowieka do Boga oraz jego powołaniu do nieśmiertelności”²⁸.

Dar rozumu pozwala budować i pogłębiać relację z Bogiem-Tajemnicą. Sam Bóg jest źródłem wielkiej mądrości (por. Syr 39, 7)²⁹. Potrzebne jest ciągłe zabieganie o zgłębienie najważniejszej tajemnicy wiary, jaką jest Chrystus. Nie chodzi tu jednak o samo intelektualne zgłębianie tajemnicy, lecz zarazem o moc ducha i praktyczną umiejętność miłowania, bez których nie ma pełnego zaangażowania się w sprawę Chrystusa. W momencie Jego przyjścia na świat i dokonania zbawczego dzieła tajemnica ta została odsłonięta: jest nią ogrom zmiłowania, jakie Bóg okazał wszystkim ludziom, niezależnie od ich win (por. Kol 2, 2; 4, 3; Ef 3, 4)³⁰.

4. Dar rady

Podjęcie decyzji wiąże się z podjęciem odpowiedzialności. Dziś często ludzie nie przywiązując wagi do swoich wyborów, myśląc, że zawsze można zmienić zdanie. Nie znoszą zobowiązań i uciekają od tego, co ostateczne³¹. Dlaczego? Brak współczesnemu człowiekowi zakorzenienia

²⁷ Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, nr 2.

²⁸ Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, Città del Vaticano 1987, nr 29; Por. P. Beauchamp, *L'uno w l'altro Testamento*, t. 1, s. 126-131.

²⁹ Por. G. Angelini, *Teologia morale fondamentale. Tradizione, Scrittura e teoria*, s. 335-388; P. Beauchamp, *All'inizio, Dio parla*, s. 204-208.

³⁰ Por. P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 214-217.

³¹ Por. A. Frossard, *Nie lękajcie się. Rozmowy z Janem Pawłem II*, red. S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy, Watykan 1982, s. 111-115; A. F. Dziuba, *La vocación cristiana se realiza en el acto moral de la persona*, w: *El primado de la persona en la moral contemporánea. XVII Simposio Internacional de Teología de la Unioversiad de Navarra* (Pamplona, 17-19 de abril de 1996),

w Bogu, Przyczynie i Celu świata. Dlatego tak ważny wydaje się dar rady.

Lęk decyzyjny może zostać przezwyciężony dzięki modlitwie o dar rady i rozeznawaniu konkretnej sytuacji w świetle Bożego Słowa. Modlitwa ostatecznie jest przecież „twórczością Ducha Świętego i twórczością ludzką”³². Dziś można dostrzec, że ludzkości towarzyszy „radość i nadzieja a zarazem smutek i trwoga ludzi współczesnych”³³. Chodzi o to, by podejmowanie ważnych decyzji rozpoczynać zawsze od rozmowy z Przyjacielem, którego prosi się o radę i z którego mądrości chce się skorzystać. Apostołowie, w odpowiedzi na modlitwy i potrzebne rady, otrzymują kolejne dary Ducha Świętego, aby nadal z odwagą i męstwem głosili słowo Boże (por. Dz 4, 23-31). Modlitwa jest żywym i osobowym spotkaniem z Ojcem przez Jednorodzonego Syna pod działaniem Ducha Świętego; dialogiem włączonym w synowską rozmowę, jaką Jezus prowadzi z Ojcem³⁴.

Także ustanowienie pierwszych diakonów jest decyzją wspólnej rady Kościoła, motywowaną dziełami chrześcijańskiej (por. Dz 6, 1-6)³⁵. W wyborze Macieja to wszechwiedzący Bóg (por. Łk 16, 15; Rz 8, 27; 1 Tes 2, 4), wskazał go jako najbardziej godnego kandydata, który dołączył do grona Dwunastu (por. Dz 1, 15-26). Bóg, żeby natchnąć serce człowieka i je oświecić, może posłużyć się różnymi środkami. Mogą to być wskazówki i przykłady życia innych ludzi. Może być to również Pismo święte nauczanie Kościoła, zadanie spowiednika lub kierownika duchowego czy lektura duchowa. Tutaj może mieć miejsc stawianie pytań, szukanie natchnień, prośba o odwagę w decyzjach, prośba o pokonywanie trudności i przeszkód³⁶. Żyjąc „w” świecie, ale nie będąc „ze” świata (por. J 17,15-16),

ed. A. Sarmiento, E. Molina, A. Quiros, J. Peñacoba, J. Enériz, Pamplona 1997, s. 167-176.

³² Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne: „Trzeba olbrzymiej modlitwy”*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymka do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 832.

³³ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995, 36.

³⁴ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 36; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 289; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 239; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 271; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, Città del Vaticano 1992, nr 47.

³⁵ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Città del Vaticano 2018, nr 93, 129, 133; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 149, 280; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 21.

³⁶ Por. Jan Paweł II, *Potrzeba świadectwa wierności Chrystusowej Ewangelii*, Homilia podczas Liturgii Słowa przed kościołem Pierwszych Męczenników Polskich, „L'Osservatore Romano” 18:1997, nr 7, s. 28; Jan Paweł II, Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, nr 47; ; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, s. 168-170.

w obecnej sytuacji kulturowej i duchowej są oni wezwani, by być „znakiem sprzeciwu i nadziei dla społeczeństwa chorego na horyzontalizm i potrzebującego otwarcia na Transcendencję”³⁷.

Otrzymując od Ducha dar rady, odczuwa się całkowitą pewność, co do działania, które należy podjąć. Znika lęk przed decyzją, a pojawia się odwaga, by stawić czoła wszystkiemu, co będzie jej konsekwencją. Dar rady to dar odwagi w podejmowaniu decyzji oraz dar światła, które pozwala prawidłowo rozeznaczyć życiową sytuację. Dar rady to Bóg, który mówi: „Nie bój się! Ja jestem z tobą, by cię wspomagać!” (por. Jr 15, 20). Trzeba pozwolić się prowadzić Bogu i zaufać Jego opatrności (por. Rdz 28, 15).

Bóg zachęca Jeremiasza do pokonania kryzysu i powrotu do działalności prorockiej, zapewniając o swoim wsparciu. Jeremiasz jest tutaj wzorem, jak nie ulegać presji większości i nie próbować przypodobać się ludziom, lecz zdecydowanie głosić Bożą prawdę słowem i życiem (por. Jr 15, 20). Także Niewiasta z Nazarety słyszy u progu swej misji zbawczej: „Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Pana” (Łk 1,30). Podobnie Józef usłyszy we śnie: „Nie bój się wziąć do siebie Maryi” (Mt 1, 20).

5. Dar męstwa

„Gdybyśmy byli ze świata, świat by was kochał jako swoją własność(...). Jeżeli Mnie prześladowali, to i was będą prześladować” (J 15, 19-20). Wzajemnej miłości uczniów Jezus przeciwstawia nienawiść, z jaką sprzysiężeń się przeciw nim świata, który oznacza siły wrogie Chrystusowi i Jego nauce. Ich los będzie taki sam jak ich Mistrza – w nich świat będzie prześladował samego Jezusa (por. J 15, 15-16, 4; Dz 9, 5; Kol 1, 24). Przypominał apostołom, że koleje ich życie będą podobne do tych, jakie Jemu przypadły w udziale (por. J 7, 7; 13, 16; Mt 10, 24)³⁸.

Potrzeba męstwa, by bronić wyznawanych wartości. To jest zazwyczaj także znoszenie cierpień dla sprawy Jezusowej (por. Hbr 10, 33; 1 Tes 2, 14), stając się widowiskiem świata, aniołom i ludziom (por. 1 Kor 4, 9). „Żadne rozdarcie nie powinno zagrażać harmonii między wiarą a życiem: jedność Kościoła zostaje naruszona nie tylko przez chrześcijan, którzy odrzucają lub zniekształcają prawdy wiary, ale i poprzez tych, którzy nie do-

³⁷ Jan Paweł II, „Encyklika „*Ecclesia de Eucharistia*”, nr 34.

³⁸ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit*”, nr 153; P. Ricœur, *Amore e giustizia*, Brescia 2000, s. 1997-2003.

ceniają wagi powinności moralnych, jakie nakłada na nich Ewangelia (por. 1 Kor 5, 9-13)³⁹.

Czasem są to bardzo bezwzględne represje (por. Dz 12, 4), jednak każde cierpienie wzbogaca trwałe dobro (por. Hbr 10, 34). Człowiek wierzący może pokonać wszelkie trudności prześladowania (por. Ef 3, 13) oraz dać duchowe korzyści innym (por. Ef 3, 1; 2 Tm 2, 10). Ostatecznie moc miłości Jezusa, jest w stanie przeprowadzić każdego człowieka przez wszystkie przeciwności, utrapienia i prześladowania ku wiecznemu wyzwoleniu (por. Rz 8, 35-39; 2 Kor 4, 8-10; 12, 10)⁴⁰. Chrześcijanie wiedzą, że „przemoc i nienawiść to zasiew niebezpieczny, z którego może wyrosnąć tylko nowa przemoc i nienawiść”⁴¹.

Zniesławienie, wyśmiewanie, szydzenie, hejt – to nowe formy prześladowania za wiarę. Wielu podda się wątpliwościom lub, co gorsze, odpowie pięknym na nadobne. Cnota męstwa to wytrwałość w czasie próby. Obrona wyznawanej wiary nie ma być atakiem, lecz daniem świadectwa: „Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj!” (Rz 12, 21). Każde pokonanie siebie, przełamanie własnego egoizmu, odplacenie dobrem za niewdzięczność – to zdecydowane tryumfy dobra nad złem, to wyraźne umniejszenie się zła w świecie (por. Rz 12, 1-20). Tylko miłość niesie ze sobą życie. Zło zaś jest największym wrogiem życia⁴². Dobro moralne – będące głównym celem ludzkiego działania - może stać się przyczyną męczeństwa⁴³.

³⁹ Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 26; Por. G. Segalla, *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, s. 43-69; M. Konradt, *Neutestamentliche Wissenschaft und theologische Ethik*, „Zeitschrift für Evangelische Ethik” 55(2011), s. 274-286; S. Zedda, *Relativo e assoluto nella morale di san Paolo*, Brescia 1984, s. 90-105, 301-321.

⁴⁰ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 129; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013, nr 15; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 85; W. Grudem, *Teologia Sistemática. Introduzione alle principali dottrine della Bibbia*, s. 1550-1552.

⁴¹ Jan Paweł II, *Nadzieja i solidarność*. Przemówienie do rolników i górników, Oruro, „L'Osservatore Romano” 9:1988, nr 5, s. 25. Por. Jan Paweł II, *Bądźcie apostołami miłości*. Przemówienie do młodzieży, Nursja, w: Jan Paweł II, *Nauczanie pasterskie*, t. III, 1, 1980, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 1985, s. 293-296..

⁴² Por. Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 84, 243, 264; Franciszek, *Adhortacja apostołska „Amoris laetitia”*, nr 104; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 220; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 101, 145, 271; Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 113; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 9; Paweł VI, *Encyklika „Ecclesiam suam”*, Città del Vaticano 1964, nr 59; B. Häring, *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per laici*, t. I, Roma 1980, s. 315-320.

⁴³ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 102-103.

Zwycięzanie zła dobrem jest możliwe dzięki Duchowi przychodzącemu z darem męstwa. „Ja bowiem dam wam wymowę i mądrość, której żaden z waszych prześladowców nie będzie się mógł oprzeć ani się sprzeciwić” (Łk 21, 15). Wymowa i mądrość to dary Ducha, które doskonałą cnotę męstwa. Męstwo jest potrzebne także w dialogu i argumentowaniu na rzecz swojej wiary. Pozwala wówczas krytycznie odnieść się do tego, w co wierzę, bo wiem, że nie zachwieje to moją wiarą zbudowaną na doświadczeniach spotkania z Bogiem. Dialog jest postrzegany jako dar, a postawy dialogiczne jak wymiar dialogu⁴⁴. W ten sposób dialog „jest nowym imieniem miłości”⁴⁵.

Sakramenty usuwają lęk spowodowany brakiem zaufania wobec Pana. Są zapewnieniem o Bożej obecności i trosce: „Nie bójcie się tych, którzy zabijają ciało, lecz duszy zabić nie mogą” (Mt 10, 28). Śmierć nie jest najgroźniejsza, pociąga bowiem za sobą tylko szkodę doczesną. Groźniejsza jest utrata zbawienia. W ten sposób pragnie Jezus uwolnić apostołów od lęku naturalnego, od instynktownej samoobrony życia, lecz nie pozbawia ich religijnej bojaźni Boga. Bojaźń wobec Boga, od którego zależy wieczny los każdego człowieka, nie jest paraliżującym strachem, lecz pełnym szacunku i respektu zaufaniem. Człowiek obdarzony Bożym męstwem jest pewny swej relacji z Bogiem, dlatego jego świadectwo jest świadectwem miłości.

Prawdziwe męstwo w wierze polega na kochaniu nieprzyjaciół (por. Mt 5, 43-44; Łk 6, 35). Uczeń Jezusa musi liczyć się ze sprzeciwem (por. J 15, 20), ale i ich autorzy są bliźniami, którym jesteście dłużni miłość (por. Rz 13, 8). Wynika to z naśladowania Boga, którego miłość dotyczy wszystkich ludzi bez wyjątku (por. Kpł 19, 18). W miłości nie można godnością czy zasługami. Odplacać dobrem za zło jest czymś godnym dzieci Ojca, który jest w niebie (por. Mt 6, 9; Łk 11, 2; J 14, 2). Miłość nieprzyjaciół jest trudna, ale możliwa, oznacza bowiem, chcieć dla niego dobra, rezygnując z pragnienia zemsty (por. Rz 12, 21; Jk 5, 4)⁴⁶.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Ut unum sint”*, Città del Vaticano 1995, nr 28; Jan Paweł II, *„Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 112; Jan Paweł II, *Dialog na rzecz pokoju – wyzwaniem dla naszych czasów*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1983, Città del Vaticano 1982, nr 12.

⁴⁵ Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska „Vita consecrata”*, Città del Vaticano 1996, nr 74

⁴⁶ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Amoris laetitia”*, nr 104; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 1; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 161, 187; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 60, 140, 246; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 9; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, s. 181-183; A. D. Naselli, J. D. Crowley, *What It Is. How to Train It, and Loving Those Who Differ*, Wheaton 2016, s. 55-83..

Prawdziwe męstwo w wierze polega także na głoszeniu Ewangelii, napominaniu, podawaniu solidnej nauki (por. 2 Tm 4, 2; 2, 14. 25), także tym, którzy wydają się być na nią całkowicie zamknięci (por. Dz 20, 21-22; Mk 2, 2). Konieczna jest tutaj cierpliwość. Dzięki kolejnym pokoleniom głosicieli, dobra nowina o życiu, Śmierci i Zmartwychwstaniu Chrystusa, ma rozbrzmiewać w świecie aż do końca czasów. Czynienie sobie uczniów (por. Mt 28, 19), dzięki obecności osobistej Chrystusa i asystencji Ducha Świętego, mimo największych przeszkód i trudności, prowadzić będzie Kościół dzieło zbawienia ludzkości szczęśliwie do końca (por. Mt 18, 8; 28, 20)⁴⁷.

6. Dar umiejętności

Jesteśmy zakorzenieni w tym, co materialne, dlatego wciąż chcemy dowodów na to, że Bóg się nami interesuje. W ich odkrywaniu pomaga sam Duch Święty, napełniają nas darem umiejętności. Ochrzczony w tych mocach „swoje wywyższenie do godności dziecka Bożego, lepiej rozumie także własną godność ludzką”⁴⁸. Chrześcijanina odczytuje te wszystkie „znaki czasu” w świetle wiary w Chrystusa i mocą Ducha Świętego. Wówczas „wyzwanie”, które niesie ze sobą konkretna sytuacja, jest odczytywane jasko osobowe „wezwanie”, płynące od Boga⁴⁹.

Fragment z ewangelii Łukasza o cudownym połowie ryb dobrze ilustruje, czym jest ów dar. Jezus „zobaczył dwie łodzie stojące przy brzegu; rybacy zaś wyszli z nich i płukali sieci” (Łk 5, 2). Zakończyli swoją pracę, porządkują wszystko, żeby było gotowe na następny połów. Przecież istotnym wymiarem egzystencji człowieka jest praca i wszystko to, co się z nią wiąże⁵⁰. Tego dnia niczego więcej się nie spodziewają. Wtedy właśnie padają słowa: „Wypłyn na głębię i zarzućcie sieci na połów!” (Łk 5, 4)⁵¹. Jezus wy-

⁴⁷ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 125; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 19; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 78; M. Chiodi, *Perdono e ... donoi! Un sentiero oltre fraintendimenti e ambiguità*, w: *70 volte volte 7. La luce del perdono. Dioecesi di Bergamo – Ufficio per l'apostolato biblico*, Bergamo 2012, s. 117-130; A. F. Dziuba, *El mensaje de la nueva evangelización*, w: *Dos mil años de evangelización. Los grandes ciclo evangelizadores. XXI Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra*, Pamplona, 3-5 de mayo de 2000, ed. E. de la Lasma, M. Merino, M. Liuch-Baixaul, J. Enériz, Pamplona 2001, s. 373-385. .

⁴⁸ Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, nr 59; por. Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 12

⁴⁹ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastorem dabo vobis”*, nr 10.

⁵⁰ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Città del Vaticano 1981, nr 4.

⁵¹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 130

stawia na próbę zawodowa doświadczenie Szymona. Rybak Szymon daje się namówić Cieśli z Nazaretu na jeszcze jedną próbę. I oto sieci się rwą, a łodzie prawie idą na dno od nadmiaru ryb! Szymon Piotr uczy nas otwartości na Boże natchnienia. Potrafił zaufać Jezusowi wbrew temu, co podpowiadało mu ludzkie doświadczenie (por. Łk 5, 4-11). Wybór zaufania Jezusowi jest podstawą do stania się apostołem. Piotr dał z siebie wszystko, nie tracąc jednak ani poczucia własnej niemocy, ani ufności we wszechmoc Boga. Słowa: „Nie lękaj się, odtąd ludzi łowić będziesz” (Łk 5, 10) winny współbrzmieć wraz z innymi: „Nikt nie może przyjść do mnie – zapewnia Chrystus – jeżeli go nie pociągnie Ojciec, który jest posłał” (J 6, 44).

Nasze życie duchowe, jeśli nie ma być stagnacją, musi cechować się otwartością na Bożą wolę. Dar umiejętności to łaska przez którą Duch pomaga człowiekowi zdobyć się na akt zaufania wobec Boga. Skoro jestem wierzący, to powinienem pytać Boga o to co, kiedy i w jaki sposób mam czynić. Pan wie, kiedy jest najlepszy czas na połów. I wtedy obfitość Jego łaski przyprawi mnie o zdumienie. Otrzymanie łaski równa się z powołaniem do głoszenia⁵². Chodzi o to, aby wszystkie narody nie tylko zapragnęły jedności z Chrystusem poprzez sakrament chrztu św., (por. Rz 6, 4-5; Ef 2, 6) lecz by w nich żyła zawsze chęć słuchania Ewangelii (por. Mt 28, 19). W tym dziele powszechnego nawracania, tak długim i pracowitym, jak tylko ono może być, Zmartwychwstały będzie zawsze ze swoimi – żywy i działający (por. Mt 28, 20). Zawsze będzie chodzić o świadectwo o zmartwychwstaniu (por. Dz 2, 32. 40; 8, 25; 28, 23). Mogę nie czuć się godnym tego zadania. Ale muszę pamiętać, że świadczenie o działaniu Boga pozwala innym otworzyć serca i zaufać Opatrzności⁵³. Chodzi o „głoszenie Ewangelii zawsze nowej i zawsze niosącej nowość”⁵⁴.

Paweł nazywał siebie „poronionym płodem” (1 Kor 15, 8) i w ten sposób wyraża własną pokorę wobec Jezusa i tajemnic wiary, które otrzymał i które głosił. Z innej strony Paweł wyraża jednocześnie swoją niedojrza-

⁵² „Nakaz głoszenia Ewangelii wszystkim ludziom jest pierwszorzędnym i naturalnym posłannictwem Kościoła. (...) obowiązek ewangelizacji należy uważać za łaskę i właściwe powołaniu Kościoła, wyraża on najprawdziwszą jego właściwość. Kościół jest dla ewangelizacji, czyli po to, aby głosił i nauczał słowa Bożego” (Paweł VI, *Adhortacja apostołska „Evangelii nuntiandi”*, Città del Vaticano 1975, nr 14).

⁵³ Por. Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 19, 160, 267; ; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, s.86-89; J. Ratzinger, *Elementi di teologia fondamentale. Saggi sulla fede e sui ministero*, Brescia 1986, s. 32-37; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 57-63; F. García y Lopez, *Le décalogue*, Parius 1992, s. 7-11.

⁵⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 106.

łość moralną w porównaniu z innymi apostołami (por. Rz 15, 1-11), choć zawsze pamięta o chrystofanii pod Damaszkiem, która zmieniła jego życie i poglądy (por. Dz 9, 1-9).

W obliczu trzykrotnie świętego Boga (por. Iz 6, 3) prorok Izajasz odczuł i dojrzał ogromną przepaść dzielącą go od Niego a zarazem od grzesznego narodu, otoczenia i środowiska, w którym żył. Stąd owo „Biada mi” (Iz 6, 5) i strach, bowiem człowiek oglądającym Boga powinien umrzeć (por. Rdz 32, 31; Wj 3, 6; Jr 30, 21), ile raczej tutaj na czoło wysuwa się tęsknota za oczyszczeniem i udziałem w „sprawiedliwości” Boga (por. Iz 1, 26; 5, 16) oraz Jego świętości (por. Pwt 5, 24; J 1, 18; 5, 37)⁵⁵.

Już w Nowym Przymierzu Szymon Piotr prosił Jezusa, by odszedł (por. Łk 5, 8). Piotr rozumiał również, że znajdując się w obecności Jezusa, ma do czynienia z Istotą obdarzoną nadziemskimi siłami. Ta pokora spotyka się z uznaniem Jezusa. Dla nich i dla nas Chrystus ma tę samą odpowiedź: „Nie bój się! Głoś!” (por. Łk 5, 10)⁵⁶. Ale, w nowym planie zbawczym, było najpierw: „Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Pana” (Łk 1,30). Oblubieńczy Józef usłyszy także słowa odwagi: „Nie bój się wziąć do siebie Maryi” (Mt 1, 20).

7. Dar pobożności

Dar pobożności to dar sprawiedliwości w stosunku do Boga. „Jednakże ta sprawiedliwość, która prawdziwie jest sprawiedliwością „na miarę” Boga, całkowicie rodzi się z miłości: z miłości Ojca i Syna, całkowicie owocuje w miłości”⁵⁷. Oddaję Bogu to, co Mu się należy – cześć i uwielbienie, a więc to co boskie. Ważnym jest, aby uznawać władzę Boga nad wszystkim, co do Niego należy. Jego własnością jest świat, czas i człowiek (por. Mt 22, 21). Przy tej okazji Jezus wyjaśnia, że człowiek powinien przede wszystkim Bogu oddawać należną cześć, a to nie koliduje z podporządkowaniem się rozporządzeniom cesarza (por. Mk 12, 17). Robię to w całkowitej wolności. „Być wolnym, to móc i chcieć wybierać, to żyć zgodnie ze swym sumieniem”⁵⁸. Nic na tym nie tracę, lecz wiele zyskuję. Dziś świat

⁵⁵ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Christus vivit”*, nr 117; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 267.

⁵⁶ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 130

⁵⁷ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980, nr 7; por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 17-128; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 81.

⁵⁸ Jan Paweł II, *Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność*. Światowy Dzień Pokoju 1981,

traktuje wierzących w Boga niepoważnie, stawiając ich w jednym rzędzie z ludźmi przesądnymi czy wyznawcami spiskowej teorii.

Być chrześcijaninem nie oznacza wiary w magię, lecz w Kogoś, kto jest przyczyną i podstawą istnienia świata oraz celem, do którego ten świat zmierza. Chrześcijanin wierzy w obietnicę Stwórcy, że ten świat jest prologiem do czegoś wspanialszego. Wizja człowieka jako obrazu Bożego (por. Rdz 1, 27) zawiera w sobie „konkretne wskazania dotyczące jego istoty i wolności oraz nieśmiertelności jego ducha”⁵⁹. Uzasadnieniem takiej wiary jest Jezus. Słowa, które wypowiedział i dzieła, których dokonał, są wezwaniem do zaufania Bogu (por. J 3, 2; 5, 36). Czyny Jezusa powinny prowadzić do uznania jedności Ojca z Jezusem, a co winno wzmacnia zaufanie „wysłańca Bożego” (por. Jr 1, 5; Syr 45, 4; 49, 7). Ukazują one relacje między Jezusem a Ojcem, polegająca na wzajemny przebywaniu Ich w sobie (por. J 10, 37-38; 14, 11). Jednak Żydzi nie przyjmują tej prawdy i argumentacji, ponieważ nie posiadają daru wiary nadprzyrodzonej, bez której dostęp do Ojca i Syna jest niemożliwy (por. J 6, 44)⁶⁰.

„Ci, co zaufali Panu, odzyskują siły, otrzymują skrzydła jak orły: biegną bez zmęczenia, bez znużenia idą” (Iz 40, 31). Prorok pragnie w narodzie wzbudzić nadzieję, że wszechmocny Bóg potrafi przywrócić mu utraconą wolność (por. Iz 40, 29-31). Winien jest jednak zaufanie Panu (por. Iz 40, 31). Człowiek, któremu ufam, to ten, do którego zwracam się o pomoc, w trudnych życiowych momentach. Bóg dostrzega cierpienia i nie jest na nie obojętny. Rozmowa z Przyjacielem dodaje sił i pomaga znaleźć światło nadziei. Prawdziwa pobożność polega na tym, by rozmawiając z Bogiem, uwierzyć, że dzięki Niemu można unieść się jak orzeł (por. Ps 103, 5) i spojrzeć na życie z innej perspektywy. Istnieje bowiem niebezpieczeństwo sprowadzenia człowieka jedynie do wymiaru horyzontalnego⁶¹.

Podczas Eucharystii wypowiadamy słowa: „Panie (...) powiedz tylko Słowo, a będzie uzdrowiona dusza moja” (por. Mt 8, 8). To piękne wyznanie wiary i pokory wobec mocy Jezusa, przy jednoczesnej świadomości

Città del Vaticano 1980, nr 5.

⁵⁹ Por. Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 65-67; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 10, 63; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 81.

⁶⁰ Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 18; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 65; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 10.

⁶¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 190, nr 8; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 133; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 73; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 11; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 89; P. Beauchamp, *Luno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 115-120.

własnej grzeszności. Modlimy się do Pana o znak, o uzdrowicielska moc Chrystusa. A kiedy pojawia się jedno tylko Słowo (por. J 1, 14), uznajemy Je za zbyt proste, zbyt oczywiste, żeby mogło pochodzić od Niego. Woleli byśmy, żeby Bóg wygłosił cały referat na temat naszej życiowej sytuacji. Jemu wystarczy jednak tylko jedno Słowo. Poprzez wskazanie na „ciało” (por. Rz 7, 5) jest podkreśleniem realizmu wejścia Syna w to, co ludzkie, a więc wcielenia (por. 2 J 7; Rz 1, 3; Kol 1, 19; Ga 4, 4)⁶². Bóg w swym Synu przełamał nieskończona przestrzeń między sobą a światem (por. 1 J 4, 2). Nie potrzebujemy niczego więcej, bo to Słowo jest samym Bogiem (por. J 1, 1-2). Słowo Boże i Mądrość istnieją przed początkiem świata w Bogu (por. Prz 8, 22; Mdr 7, 22). Relacja Słowo – Bóg jest ponadczasowa (por. J 1, 2), bardzo wewnętrzna, zażyła (por. J 1, 18), zakłada pełną równość (por. J 1, 1). Ta relacja ma charakter objawiająco-zbawczy, jest więc otwarta na świat i ludzi⁶³. W tym kontekście należy ciągle pamiętać, że „Eucharystia jest misterium fidei, tajemnica, która przerasta nasze myśli i może być przyjęta tylko w wierze”⁶⁴ i pobożności.

8. Dar bojaźni Bożej

„Znacie sprawę Jezusa z Nazaretu, którego Bóg namaścił Duchem Świętym i mocą. Dlatego że Bóg był z Nim, przeszedł On dobrze czyniąc i uzdrawiając wszystkich, którzy byli pod władzą diabła” (Dz 10, 38; por. Iz 61, 1). „Odkupiciel człowieka Jezus Chrystus jest ośrodkiem wszechświata i historii”⁶⁵. Piotr akcentuje w działalności Jezusa bardziej czyny niż słowa. Cudotwórcza działalność Jezusa była ustawicznym wyzwalaniem świata spod władztwa szatana. Dlatego zaraz na początku swej publicznej działalności przede wszystkim rozprawił się z czartem (por. Mt 4, 1-17).

⁶² Por. Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 229; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 49; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 135; G. Segalla, *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, s. 45-67; P. Ricœur, *Amore e giustizia*, s. 141-145; M. Epis, *La storia di Gesù e la rivelazione di Dio*, w: A. Bertuletti, L. Casati, M. Epis, M. Salvi, *La fede in discussione*, Bergamo 1998, s. 79-98.

⁶³ Por. Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 233, 267; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 99; F.-X. Durrwell, *Cristo nostra Pasqua*, San Paolo 2003, s. 155-160; R. E. Brown, *Commento al vangelo spirituale*, Assisi 1999, s.5-12; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 127-132; R. E. Murphy, *L'albero della vita. Una esplorazione della letteratura sapienziale biblica*, Brescia 1993, s. 152-171; J. L. McKenzie, *Teologia dell'Antico Testamento*, Brescia 1993, s. 159-164.

⁶⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”*, nr 15.

⁶⁵ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 1.

Można widzieć w Chrystusie jedynie dobrego człowieka, który swoimi czynami zasłużył sobie na to, by o Nim pamiętano i on Nim mówiono. Piotr zrozumiał, że więc, że Bóg poleca mu udać się do pogan, by im także przekazać nowinę o Jezusie Chrystusie (por. Dz 10, 33). Jednakże byłyby to tylko wspomnienia rodzące w sercu pustkę tęsknoty: „Bóg wskrzesił Go trzeciego dnia” (Dz 10, 40; por. 1 Kor 15, 4; Mt 16, 21) – dopiero w tych słowach wybrzmiewa, kim jest Jezus. Jest Zwycięzcą Śmierci. Zmartwychwstanie to czyn, który nie pozostawia po sobie pustki tęsknoty, lecz wlewa do serc nadzieję⁶⁶. To dzięki Chrystusowi i jego dziełu, świat jest zbawiony, On jest jedynym Zbawicielem wszystkich ludzi, którzy w Niego uwierzą. Centralną zaś prawdą tej wiary jest fakt ukrzyżowania i Zmartwychwstania Jezusa⁶⁷.

W świetle paschalnych wydarzeń można właściwie zrozumieć, czym jest dar bojaźni Bożej. Myli się go z lękiem przed Bogiem i przede wiecznym potępieniem. Człowiek nie powinien być przyczyną grzechów innych oraz zawsze i we wszelki możliwy sposób powinien unikać powodów do grzechu (por. Rz 12, 18). Uczeń Chrystusa powinien stronić od grzechu (por. Mk 9, 42-47). Dar bojaźni Bożej usuwa właśnie ten lęk, umacniając nadzieję na zbawienie, wlewając w serce pokój i uzdalniając je do zawierzenia życia Stwórcy⁶⁸. Wtedy dopiero można budować z Bogiem relację opartą na miłości. Chrześcijanin obdarzony darem bojaźni Bożej jest świadomy swojej małości wobec Boskiego majestatu, ale to nie napawa go lękiem, lecz wzbudza wdzięczność za łaskę nazywania Boga Ojcem (por. Mt 6, 9; Łk 11, 2; Rz 8, 15)⁶⁹. To ewangeliczna idea ojcostwa Boga, królestwa Bożego, sprawiedliwości Bożej, ufności w Bogu, miłości braterskiej, wiary w uwolnienie

⁶⁶ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 97; KKK 1817, 1820; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, nr 23; Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984, nr 15, 22.

⁶⁷ „Przez swoją śmierć Jezus rzucił światło na sens życia i śmierci każdej istoty ludzkiej. Przed śmiercią modli się do Ojca o przebaczenie dla swoich prześladowców (por. Łk 23,34), zaś łotrowi, który prosi Go, by pamiętał o nim w swoim królestwie, odpowiada: <<Zaprawdę, powiadam ci: Dziś ze Mną będziesz w raju>> (Łk 23, 43)” (Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 50.

⁶⁸ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 9; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 271; Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 25, 30; Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 1

⁶⁹ Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 19; R. Penna, *L'apostolo Paolo. Studi di esegesi e teologia*, Cinisello Balsamo 1991, s. 652-654; B. Testa, *I sacramenti*, s. 174-177; ; W. Grudem, *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, s. 182-183; A. Louf, *Sotto la guida dello Spirito*, Magnano 1990, s. 134-137.

przez Boga od wszelkiego zła (por. Mt 6, 9-13). Chrześcijanie z całą prostotą mogą się zbliżyć do Boga jak dzieci. Lecz ta synowska poufałość nie powinna przesłaniać chrześcijaninowi prawdy, że Bóg jest bytem nieskończonym i przewyższającym wszystkie stworzenia. Zatem w postawie człowieka nie może więc zabraknąć szacunku ani synowskiego posłuszeństwa⁷⁰.

Dar bojaźni Bożej pozwala ukierunkować życie ku eschatologicznej przyszłości, objawiając prawdziwy tego sens oraz uniwersalizm zbawienia⁷¹. Taka postawa otwiera też serce na drugiego człowieka, który nie jest już zagrożeniem, lecz darem – równa m osobą, która pragnie miłości, miłosierdzia i akceptacji oraz mojego daru z samego siebie. Pusty grób jest zadaniem do wypełnienia, jest wyzwaniem nadziei (por. Mt 28, 1-8).

Pusty grób i anioł siedzący na grobowym kamieniu, są symbolem zwycięstwa Boga nad śmiercią. Świat jest grobem, z którego mamy powstać ku nowemu życiu. Zmartwychwstały nie jest kimś innym, tylko właśnie ukrzyżowanym Jezusem z Nazaretu. Jeśli Chrystus zmartwychwstał, to nie możemy bać się Boga, lecz z ufnością się do Niego uciekać (por. 1 Kor 15, 12-20). Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa jest istotną prawdą wiary i podstawowym źródłem nadziei chrześcijan. To ono nadało sens krzyżowej ofierze Jezusa. W Zmartwychwstaniu ukazała się w całej pełni godność Jezusa jako Boga i Zbawiciela. Syn Boży przyszedł na świat, aby wybawić ludzkość od grzechu i śmierci wiecznej. Gdyby jednak nie zmartwychwstał, Jego misja skończyłaby się z chwilą Jego śmierci, a ludzie nadal pozostawaliby w grzechach, w sytuacji beznadziejnej (por. 1 Kor 15, 17). Podważanie prawdy o Zmartwychwstaniu oznaczałoby przekreślenie istoty chrześcijaństwa⁷².

Zakończenie

Dary Ducha Świętego w szczególny sposób spoczęły na zrodzonej, w paschalnych owocach zbawczych, wspólnocie Kościoła, w dzień Pięc-

⁷⁰ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 79.

⁷¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 14; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Vita consecrata”*, nr 23; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris donum”*, Città del Vaticano 1984, nr 14. Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 38.

⁷² Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 17; Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, nr 275; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 18; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 124; A. F. Dziuba, *Szaleństwo chrześcijaństwa: teologia i świadectwo*, „Collectanea Theologica” 87:2007 nr 2, s. 115-126; W. Grudem, *Teologia Systematica, Introduzione alle principali dottrine della Bibbia*, Chieti 2014, s. 1549-1553.

dziesiątnicy, a darze Parakleta. To niepowtarzalne wydarzenie, które miało miejsce w Wieczerniku, napełniło wówczas Apostołów szczególną mocą, żeby odtąd potrafili, w mocach Ducha Świętego, świadczyć wobec innych o Bogu Miłości! Rzeczywistość tych darów jest nieustannie oraz żywo obecna i towarzyszy wspólnocie Ludu Bożego Nowego Przymierza. Przeprowadzone badania pokazały, iż biblijny obraz, niezwykle bogaty w swym przesłaniu teologicznym, jest ciągle dynamiczną rzeczywistością obecnego Ducha Świętego. Niestety, Kościół współczesny mało interesuje się teologicznym i eklezjologicznym wymiarem tego obdarowania. Zatem jest to bardzo aktualna i szeroka oferta badawcza dla bardziej szczegółowych analiz i studiów.

Streszczenie

Teologia stara się uświadomić, że dary Ducha udzielane są nie tylko w sakramentach chrztu i bierzmowania, ale zawsze towarzyszą Bożej łasce. Działanie Parakleta zawsze wpisane jest w dzieje Kościoła i ludzi wiary. Trzeba jednak pamiętać, że to nie nowe zdolności, ale zadania. Odpowiedzią człowieka winna być otwartość serca na rozwijanie relacji z Bogiem i chęć doskonalenia się w cnotach. Rozwój cnót dokonuje się dzięki działaniu rozumu i wolnej woli, natomiast dary Ducha są nadprzyrodzone, czyli pozwalają wykroczyć poza podpowiedzi naturalnego rozumu i zdolności woli. Zgodnie z Izajaszowym przedstawiono kolejno dary mądrości, rozumu, rady, męstwa, umiejętności, pobożności i bojaźni Bożej. Jedynie pełniejsze biblijne rozeznanie pozwala na ich bardziej pogłębione zrozumienie. Idąc tym tokiem przeprowadzonych analiz ukazany obraz pozwala na nowo rozpoznać ciągłą aktualność daru Pięćdziesiątnicy, spełniającej się nieustannie w pielgrzymującym eschatologicznym Ludzie Bożym Nowego Przymierza.

Słowa kluczowe: *Dary Ducha Świętego, sakramenty, relacje, wiara, Kościół, zadania.*

Dynamics of the Gifts of the Holy Spirit

Summary

Theology underlines that the gifts of the Spirit are given not only in the sacraments of baptism and confirmation, but they always accompany God's grace. The working of the Paraclete is always inscribed in the history

of the Church and in the people of faith. However, it must be remembered that these are not new abilities, but tasks. The human response should be an openness of heart in order to develop a relationship with God and to improve one's virtues. The development of virtues takes place thanks to the operation of reason and free will, while the gifts of the Spirit are supernatural, *i.e.* they allow one to go beyond the promptings of natural reason and beyond the abilities of will. According to the prophet Isaiah, the gifts have the following order: wisdom, understanding, counsel, fortitude, knowledge, piety, and fear of God. Only a fuller biblical discernment allows a deeper understanding of them. Following this line of analyzes, the shown image allows us to recognize the continuous relevance of the gift of Pentecost, which is constantly being fulfilled in the pilgrim eschatological People of God of the New Covenant.

Keywords: *Gifts of the Holy Spirit, Sacraments, Relationship, Faith, Church, Tasks.*

Bibliografia

Adnès P., *Sequela e imitazione di Cristo nella Scrittura e nella Tradizione*, Roma 1994.

Angelini G., *Teologia morale fondamentale. Tradizione, Scrittura e teoria*, Milano 1999.

Balthasar H. U. von, *Solo l'amore e credibile*, Roma 1982.

Beauchamp P., *All'inizio, Dio parla*, Roma 1992.

Beauchamp P., *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, Brescia 1985,

Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, Città del Vaticano 2009.

Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005.

Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007.

Bosetti E., *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „Rivista di teologia morale” 36(2004), s. 227-245.

Brown R. E., *Commento al vangelo spirituale*, Assisi 1999.

Chiodi M., *Amore, dono e giustizia. Teologia e filosofia sulla traccia del pensiero di P. Ricœur*, Milano 2011.

Chiodi M., *Perdono e donoi! Un sentiero oltre fraintendimenti e ambiguità*, w: 70 volte volte 7. *La luce del perdono. Dioecesi di Bergamo – Ufficio per l'apostolato biblico*, Bergamo 2012, s. 117-130.

Ciola N., *Cristologia e Trinità*, Roma 2002.

Congar Y., *Wierzę w Ducha Świętego*, t. II, Warszawa 1995.

Durrwell F.-X., *Cristo nostra Pasqua*, San Paolo 2003.

Dziuba A. F., *El Espíritu Santo como don del Señor Glorificado*, w: *El Espíritu Santo y las Iglesias*. XIX Simposio Internacional de Teología de la Universidad e Navarra (Pamplona, 22-24 de abril de 1998), ed. P. Rodríguez, R. Pellitero, J. L. Gutiérrez, J. Enériz, Pamplona 1999, s. 157-170.

Dziuba A. F., *El mensaje de la nueva evangelización*, w: *Dos mil años de evangelización. Los grandes ciclo evangelizadores*. XXI Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra (Pamplona, 3-5 de mayo de 2000), ed. E. de la Lasma, M. Merino, M. Liuch-Baixaul, J. Enériz, Pamplona 2001, s. 373-385.

Dziuba A. F., *La vocación cristiana se realiza en el acto moral de la persona*, w: *El primado de la persona en la moral contemporánea*. XVII Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra (Pamplona, 17-19 de abril de 1996), ed. A. Sarmiento, E. Molina, A. Quiros, J. Peñacoba, J. Enériz, Pamplona 1997, s. 167-176.

Dziuba A. F., *Szaleństwo chrześcijaństwa: teologia i świadectwo*, „Collectanea Theologica” 87(2007) nr 2, s. 115-126.

Epis M., *La storia di Gesù e la rivelazione di Dio*, w: A. Bertuletti, L. Casati, M. Epis, M. Salvi, *La fede in discussione*, Bergamo 1998, s. 79-98.

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, Città del Vaticano 2016.

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Città del Vaticano 2019.

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Città del Vaticano 2018.

Franciszek, *Encyklika „Evangelii gaudium”*, Città del Vaticano 2013.

Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, Città del Vaticano 2020.

Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, Città del Vaticano 2015.

Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013.

Frossard A., *Nie lekajcie się*. Rozmowy z Janem Pawłem II, red. S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy, Watykan 1982.

Galot J., *l'Esprit Saint, personne de communion*, Saint-Maure 1997.

García y Lope G., *Le decalogue*, Paris 1992.

Grudem W., *Etica biblica. Un'introduzione al pensiero morale cristiano*, Roma 2022.

Grudem W., *Teologia Sistemática, Introduzione alle principali dottrine della Bibbia*, Chieti 2014.

Häring B., *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per laici*, t. I, Roma 1980.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1998.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, Città del Vaticano 1992.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris donum”*, Città del Vaticano 1984.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Vita consecrata”*, Città del Vaticano 1996.

Jan Paweł II, *Bądźcie apostołami miłości*. Przemówienie do młodzieży, Nursja, w: Jan Paweł II, *Nauczanie pasterskie*, t. III, 1, 1980, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 1985, s. 293-296.

Jan Paweł II, *Bierzmowanie w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej*, w: Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, *Kościół*, Kraków-Ząbki 1999, s. 100-104.

Jan Paweł II, *Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1981, Città del Vaticano 1980.

Jan Paweł II, *Dialog na rzecz pokoju – wyzwaniem dla naszych czasów*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1983, Città del Vaticano 1982.

Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980.

Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, Città del Vaticano 1986.

Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”*, Città del Vaticano 2003.

Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, Città del Vaticano 1995.

Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Città del Vaticano 1998.

Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Città del Vaticano 1981.

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979.

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 190.

Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, Città del Vaticano 1987.

Jan Paweł II, *Encyklika „Ut unum sint”*, Città del Vaticano 1995.

Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993.

Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984.

Jan Paweł II, *Nadzieja i solidarność*. Przemówienie do rolników i górników, Oruro, „L'Osservatore Romano” 9:1988, nr 5, s. 24-25.

Jan Paweł II, *Potrzeba świadectwa wierności Chrystusowej Ewangelii*, Homilia podczas Liturgii Słowa przed kościołem Pierwszych Męczenników Polskich, „L'Osservatore Romano” 18:1997, nr 7, s. 23-25.

Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995.

Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne: „Trzeba olbrzymiej modlitwy”*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymka do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 831-832.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 2002.

Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego, Kielce 2005.

Konradt M., *Neutestamentliche Wissenschaft und theologische Ethik*, „Zeitschrift für Evangelische Ethik” 55(2011), s. 274-286.

Louf A., *Sotto la guida dello Spirito*, Magnano 1990.

McKenzie J. L., *Teologia dell'Antico Testamento*, Brescia 1993.

Murphy R. E., *L'albero della vita. Una esplorazione della letteratura sapienziale biblica*, Brescia 1993.

Naselli A. D. Crowley J. D., *What It Is. How to Train It, and Loving Those Who Differ*, Wheaton 2016.

Passeri S., *Imitazione, sequela e vita in Cristo grazie allo Spirito. Tra morale e spiritualità*, w: *La vita nello Spirito. Quaderni Teologici de Seminario di Brescia*, Brescia 2012, s. 215-243.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi”*, Città del Vaticano 1975.

Paweł VI, *Encyklika „Ecclesiam suam”*, Città del Vaticano 1964.

Penna R., *L'apostolo Paolo. Studi di esegesi e teologia*, Cinisello Balsamo 1991.

Ratzinger J., *Elementi di teologia fondamentale. Saggi sulla fede e sui ministeri*, Brescia 1986.

Ricœur P., *Amore e giustizia*, Brescia 2000.

Ricœur P., *Una obbedienza che ama*, w: A. LaCocque, P. Ricœur, *Come pensa la Bibbia*, Brescia 2002, s. 123-147.

Schnackenburg R., *Die Johannesbriefe*, Freiburg-Basel-Wien 1984.

Segalla G., *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, Brescia 1989.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 526-606.

Soujeole B. D. de la, *Il Sacramento della comunione. Ecclesiologia fondamentale*, Casale Monferrato 2000.

Testa B., *I sacramenti della Chiesa*, Milano 2001.

Tremblay R., *La primauté immédiate de Jésus le Christ sur l'être de l'homme appelé e agir moralement dans le monde*, „Studia moralia” 22(1985), s. 211-232.

Tremblay R., *L'„innalzamento” del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001.

Tremblay R., *Radicati e fondati nel Figlio, Contributi per una mora le di tipo filiale*, Roma 1997.

Wojtyła K., *Znak, któremu sprzeciwić się będą*, Poznań-Warszawa 1976.

Zedda S., *Relativo e assoluto nella morale di san Paolo*, Brescia 1984.

